

Könyvtárosok és történetírók

Angelo Gabriele kormányzati tervezetétől II. József reformjaiig

Magyarországon, Lombardiában és osztrák Németalföldön II. József 1785–1786 során a helyi igazgatás új rendszerét vezette be, hogy a hagyományos rendi önkormányzatok megszüntetésével biztosítsa a Habsburg Monarchia egységes, központosított kormányzatának hatékonyságát. A helyi igazgatás új rendszere — a *kerületi igazgatás* Magyarországon, az *Intendenza Politiçi Provinciali* Lombardiában és az *Intendances Provinciales* osztrák Németalföldön — nem a császártól származó eredeti elképzelések voltak. Külföldi — franciaországi, szavojai vagy porosz — példák mellett, melyeket II. József ismert és igazgatási reformjai során követhetett, Haugwitz reformjai óta a Habsburg Monarchia örökös tartományaiban is működött hasonló intézmény (*Kreisämter*). Amellett azonban, hogy a központosított helyi igazgatás elmélete, de imitt-amott gyakorlata is, a 18. századi Európában általánosan ismert volt, a császár különösen Magyarország vonatkozásában régebbi, részletes tervek is felhasználhatott.

I.

Magyarország alkotmányának és igazgatásának megújítására már egy évszázaddal II. József előtt is kísérlet történt. A Buda felszabadítását követő években több átfogó tervezet készült, melyek közül legismertebb a Kollonich győri püspök nevével jegyzett *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*.¹ A magyar rendek képviselőinek ellenjavaslata pedig „magyar Einrichtungswerk” elnevezéssel vált ismertté az irodalomban.² Hogy az Einrichtungswerk, valamint e korszak egyéb tervezetei nem

1 *Theodor Mayer*: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Wien–Leipzig, 1911.; *Varga J. János*: Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az „Einrichtungswerk”. Századok (= Sz) 125(1991) 449–488.; *Kalmár János*: A Kollonich-féle Einrichtungswerk és a 18. századi bánási berendezkedés. Sz 125(1991) 489–499.

2 *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban. Levéltári Közlemények 42(1971) 137–161.; *Uő.*: A „Magyar Einrichtungswerk”. In: Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején. Szerk. Praznovszky Mihály. Salgótarján, 1987. 159–180.; *Uő.*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Bp. 1991. 263–265.; A pozsonyi rendi bizottság tervezete. Az ún. „Magyar Einrichtungswerk”. (Jegyzetek: *Soós István* és *Varga J. János*.) Sz 125(1991) 500–516.

merültek feledésbe, s a 18. század során újra és újra felerősödő reformtörekvések idején figyelembe vették őket³, igencsak valószínű.

A 19. század közepén Szalay László átfogó történeti munkájában ismertetett először kivonatossan egy tervezetet, mely néhány évvel Kollonich Einrichtungswerkje után készült, s szélsőségesebb — és modernebb — elképzeléseivel meghaladja azt. A múlt század közepén a bécsi *Hofbibliothek* őrizte, ma az *Österreichische Nationalbibliothek* őrzi a tervezet olasz nyelvű kéziratát. Címe *Il Governo dell’Ongaria. L’anno 1701.*, szerzője pedig az aláírás szerint „Fr. Angelo Gabrielle da Nizza de Min. Oss. Rif. di S. Frco.”⁴ A tervezet és szerzője, akinek személyét és tevékenységét Szalay homályban hagyta, nem talált visszhangra a magyar történeti irodalomban.

Ugyancsak a 19. század közepe táján Horváth Mihály Magyarország történetéről írt nagy művében egy Gábor nevű ferences szerzetesről tudósított, aki Buda visszafoglalásakor pirotechnikai találmányaival, görögtűzzel és gyújtóbombákkal szerzett hírnevet.⁵ „Tüzes Gábor” azonban — ahogyan Horváth a ferences barátot elnevezte — elsősorban a Buda visszafoglalásának 200. évfordulójára készülődő történészek érdeklődését keltette föl. Számos izgalmas adatot tártak föl Gábor barát tűzszerzési tevékenységéről Buda és más magyarországi várak ostrománál. Vitakoztak származásáról és valódi nevééről — eközben Ráfáel és Gábriel arkangyalok neve azonban némi zavart okozott⁶ —, Benczúr Gyula pedig megfestette alakját a Buda visszafoglalását ábrázoló nagy történeti festménye középpontjában.⁷

A titokzatos Gábor atya személyét és tevékenységét csak a századfordulón mutatta be szakszerűen Takáts Sándor⁸, s ekkor került kiadásra Magyarország kormányzatóról írt tervezete is.⁹ A genovai származású Frater Angelus Gabriel Gautieri de Nizza egyike volt a 17–18. század azon kalandorainak, akik szerencséjüket külföl-

3 Varga J. János: Habsburg berendezési tervek Magyarországon 1688–1723. Az „Einrichtungswerk”. Világtörténet 1993. ősz–tél 23. Köszönettel tartozom Varga J. Jánosnak, hogy Angelo Gabriele tervezetére felhívta figyelmemet.

4 Szalay László: Magyarország története. VI. 1700–1711. Pest, 1859. 21–30. A kézirat az Österreichische Nationalbibliothek (=ÖNB), Handschriftenabteilung (=Hss.), Cod. 8690. sz. alatt. Szalaynál 8696., ez nyilvánvaló tollhiba, ahogyan a kéziratár katalóguskötetének mutatójában is tévesen 8691. szerepel. A katalóguskötetben a következő bejegyzés található: „8690. [Rec. 111.] ch. XVIII. 72 f. Fratre Angelo Gabrielle da Nizza, 'Il Governo d'Ongaria l'anno 1701' sive consilia de Hungariae regno administrando Leopoldo I. Imperatori dedicata.” Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum. Ed. Academia Caesarea Vindobonensis. V. Vindobonae 1871. 283., 323.

5 Horváth Mihály: Magyarország történelme. Új dolgozat. IV. Pest, 1862. 174.; *Uő.*: Magyarország történelme. Új dolgozat 2. bővített kiadása. VI. Pest, 1872. 165.

6 Némethy Lajos: Adatok Tüzes Gáborról. Sz 16(1882) 415–420.; *Thaly Kálmán*: Tüzes Gábor valódi neve. Sz 16(1882) 852–853.; *Kisfaludi Zsigmond*: Egy adat Tüzes Gábor életéhez. Sz 17(1883) 596–598.

7 A festmény első vázlata 1885-ben készült, a Magyar Nemzeti Galériában látható alkotás a Millennium idejére 1896-ban készült el. *Bodnár Éva*: Kard és ecset. Történelmi képek a Magyar Nemzeti Galériában. Bp. 1987. 25. k., 34. tábla.

8 Takáts Sándor: Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. III. „Tüzes” Gábor barát közgazdasági működése. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (= MGSz) 6(1899) 391–400.; *Uő.*: Újabb adatok Tüzes Gáborról. MGSz 9(1902) 93–94.

9 Tüzes Gábor emlékirata Magyarország kormányzásáról. Történelmi Tár 1(1900) 219–263. Bár feltelezhető, hogy a forrásközlemény is Takáts S. munkája, a kézirat kiadóját nem nevezték meg,

dön hol a mozgalmas hadi életben, hol üzletemberek jövedelmező tevékenységében, hol pedig íróként és tanácsadóként egy patrónus védelme alatt keresték. Angelo Gabriele a magyarországi török háborúban tűzszereszként szerezte meg I. Lipót elismerését. Miután a háborúskodás véget ért, főként gazdasági és kereskedelmi tervekkel foglalkozott, melyek alapján figyelmet érdemlő tudós munkákat is írt. Eközben zsoldjából és a *Hofkammertól* kapott támogatásokból élt. Hogy az Udvari Kamarához benyújtott munkáihoz pontosabb információkat is gyűjtsön, többször beutazta Magyarországot, melyben jól termő földje és kedvező klímája miatt a Habsburg Monarchia gazdagságának lehetséges alapjait látta. Végül megírta az I. Lipótnak ajánlott kéziratos könyvecskét — az „olasz Einrichtungswerk”-et — Magyarország alkotmányának és igazgatásának, igazságszolgáltatásának, hadügyének és gazdaságának teljes újjászervezéséről és modernizálásáról.¹⁰

Angelo Gabrielenek tervezete megfogalmazásához és benyújtásához — mint írja — a magyarok újabb császárelenes „konspirációja” adta az alkalmat. A mély gyökerekből táplálkozó rebellió veszélye nem múlt el. Az „osztrák ház” mindaddig nem birtokolja biztosan Magyarországot, míg e bajok alapjait meg nem szüntetik. Ezt megtenni egyébként kötelessége is az uralkodónak. Magyarország kormányzatának alapvető problémája, hogy az ország széles körű rendi szabadságjogokkal bír. Amennyiben az uralkodó teljes mértékben tiszteletben tartja a rendi előjogokat, nem lehet bizonyos koronájában, „mivel a tekintély a Királyságban és nem az Udvarban lesz” („perchè l’autorità sarà nel Regno, e non in Corte”). Amennyiben azonban nem tartja tiszteletben e jogokat, megszegi esküjét és ígéreteit, s ezzel az örökös királyságot veszélyezteti. Mégis az a cél, melyet a tervezet szerzője szem előtt tartott, nevezetesen a király hatalmának biztosítása a rendekkel szemben, csak a rendi alkotmány és az előjogok megszüntetésével érhető el. Ehhez Angelo Gabriele „biztos” jogi megoldásokat ajánlott: 1. a pápa felmenthetné a királyt esküje alól, hogy „korlátozhasssa a közösség nyugalma nézve káros szabadságjogokat”; 2. az országgyűlésben a rendek megszavazhatnak a privilégiumok „örökös” korlátozását; vagy 3. olyan ítéletet lehetne kihirdetni, hogy az Aranybulla ellenállási záradékának ismételt alkalmazásával az ország elvesztette előjogait.¹¹

ahogyan a pontos lelőhely megjelölése helyett is csak az olvasható, hogy a bécsi udvari könyvtárban őrzött eredetiről másolat készült a MTA Történelmi Bizottságának gyűjteménye számára. Ott azonban a másolat ma már nem található meg. A forrásközlemény — ahogyan azt az eredetivel szűrőpróbaszerűen összevetve megállapíthattam — néhány nyilvánvaló sajtóhibától (például az aláírásban „Nizza” helyett „Stizza”) és a központozásban, valamint az ékezetek jelölésében jelentkező eltéréstől eltekintve megbízható.

10 Progetto per li particolari di Genova circa il commercio dell’Ongaria című munkájában javasolta, hogy genovai kereskedők 5–6 milliós kölcsönt adjanak Magyarországnak és vegyék kézbe az ország kereskedelmét. Compendio de progetto universale per il commercio dell’Ongaria című írásában azzal a kérdéssel foglalkozik, hogyan lehet aktivizálni Magyarország külkereskedelmét. A Nucleus publicae utilitatis et incluti regni Hungariae practicabile ac legale commercium ad libros tres compilatum című, talán csak vázlatban maradt munkájában Magyarország gazdaságának és kereskedelmének átfogó statisztikai-topográfiai leírását tervezte. Takáts e munkákat az Udvari Kamara levéltárában, az Il Governo dell’Ongaria című tervezetet az Udvari Könyvtár kézirattárában tanulmányozta Bécsben.

11 „Trè sono le strade, per sicuramente procedere. I^a La dispensa Apostolica del giuramento, per ridurre le libertà pregiudiciali alle quiete commune. II. Il dietale concenso dei quattro Stati, ch’ap-

Angelo Gabriele mindenesetre — úgy tűnik — realistább volt, mintsem hogy a király és a rendek közötti véget nem érő jogi és alkotmányos vitának nagyobb teret szentelt volna. Miután e rövid bevezetőben felvázolta egyértelműen abszolutizmusbarát nézeteit, azon „halaszthatatlan” intézkedések ismertetésébe kezdett, melyek elsősorban az ország közigazgatásának átalakításával, hatékonyabb gazdaságpolitikával, valamint a hadügyben és az igazságszolgáltatásban végrehajtandó változtatásokkal a királyi hatalmat stabilizálni és megerősíteni hivatottak.

Szembetűnőek a párhuzamok e tervezet szerzője és II. József alapállása között. Egyrészt a rendi privilégiumok és az ország alkotmányának radikális elutasítása, mely az ellentétek feloldására és a kompromisszumok megkötésére hivatott hagyományos intézmények — például az országgyűlés — megkerülését eredményezi. Másrészt a kormányzati intézkedéseknek a végrehajtó hatalom különféle ágaira való összpontosítása, mely elsősorban a közigazgatás intézményeinek mélyreható átalakításában, reformjában nyilvánul meg. Miközben e politikai alapállás alkotmányos és törvénykezési kérdéseket megválaszolatlanul tol félre, a végrehajtó hatalmat annál inkább igénybe veszi, hogy legnagyobb határozottsággal modern, bürokratikus hatalmi apparátust építsen ki, mely biztosítani képes a fejedelmi — vagy, amint később nevezik: állami — érdekek zavartalan érvényesülését és megvalósulását. Ez az abszolutizmus egyik alapvonása: nem az alkotmány körüli harc megmerevedett frontján kísérel meg áttörést, hanem a hagyományos uralmat, a rendek befolyását igyekszik gyakorlati szervezési funkcióiban minden területen aláásni. Az, hogy ez a törekvés már a 17. század végén világos megfogalmazást nyert és a 18. század végén is jelen volt, legkevésbé sem meglepő. Az azonban már megdöbbentő, hogy a reformjavaslatok, a konkrét intézkedések is alig változtak. Ez nemcsak a központ politikai törekvéseiben jelen lévő szoros kontinuitást jelzi, hanem mutatja az abszolutista törekvések tényérésének lassúságát vagy inkább eredménytelenségét és ugyanakkor merev ragaszkodását a már megfogalmazott tervekhez és elképzelésekhez. Ezt figyelembe kell venni azon kérdés megválaszolásakor is, hogy ebben az összefüggésben és különösképpen a „felvilágosult abszolutizmus” fogalmának meghatározásakor mi a „felvilágosodás” szerepe.

Angelo Gabriele tervezetében a magyar központi, országos és helyi igazgatás átalakítását helyezte előtérbe. Elképzelései szerint a központi igazgatás szorú legkevésbé változtatásra.¹² Célja, hogy a királyt teljes mértékben megszabadítsa a rendek befolyásától, a „Koronát” elvállassza a „Királyságtól”. Egy az ország ügyeiben illetékes és a rendi alkotmány hatásköre alá nem tartozó királyi tanács („Regio Consiglio di Corte”) felállításával a döntések kizárólagosan az uralkodó kezébe kerülhetnének. Ezáltal a *Magyar Udvari Kancellária*, mely ugyancsak a rendi intézmények közé tartozik, hatékonyabban ellenőrizhető és feladatköre is csupán a végrehajtásra lenne korlátozható.

provino la riduzione perpetua. III. La decisione Canonica e civile, se avendo il Regno resignato la Libertà d'Andrea II. di resistere con armi alla Regia Maestà (supposto che la maggior parte d'esso sia interessata) sii caduto in fellonia, et abbia perso li suoi privilegii.” ÖNB Hss., Cod. 8690. 1–3.; *Tüzes G.*: i. m. 219–220.

12 Progetto I. D'una ben'ordinata direzione dell'Aulico Ministro per l'Ongaria. *Tüzes G.*: i. m. 220–222.

A király döntéseinek végrehajtását azonban az országon belül intézményekkel kell biztosítani. Az „olasz Einrichtungswerk” részletes tervet tartalmaz egy országos kormányzati hivatal („Congseglio Nazionale”, vagy „Conseglio del Regno”) felállításáról, mely az országos igazgatás változatos intézményei helyére lépve biztosítaná a királyi hatalom érvényesülését.¹³ Több mint két évtizeddel a *Helytartótanács* felállítása előtt Angelo Gabriele olyan elképzeléseket fogalmazott meg, melyek csak később, II. József reformtörekvései során jelentek meg. A „nemzeti” tanács nemcsak magában egyesítené és kinevezett tanácsosok¹⁴ útján intézné az igazgatás minden ágát — a közigazgatást, az igazságügyet, a hadügyi igazgatást, a kamarai és az egyházi ügyeket —, hanem a négy rend területi egységként választott képviselőinek gyűléseként az országgyűlés szerepét is ellátná.

Még radikálisabb és mélyrehatóbb változtatásokra szorulna azonban a helyi igazgatás.¹⁵ A vármegyék ugyanis akadályozzák a királyi hatalmat, a főispánok veszélyeztetik a koronát, az alispánok választása túl szabadon történik és túl nagy hatalmat biztosít nekik. A megyegyűlések szabadon felülvizsgálják a királyi rendeleteket, olyan döntéseket hoznak, amelyet akarnak, azt hajtják végre, ami tetszik és ami kényelmes nekik, miközben még a „népet” is a király ellen lázítják. A szabad királyi városok igazgatása is javításra szorul. A földesuraknak túl nagy a hatalmuk: alattvalóik teljes mértékben a földesúri igazságszolgáltatástól függenek és növekvő terheket viselnek. A nagyszámú kismemesség nemcsak lázongásával veszélyezteti a királyi hatalmat, hanem adómentessége révén kárt is okoz a kincstárnak.

E bajok megszüntetése érdekében Angelo Gabriele a vármegyék felszámolását és a helyi igazgatás új rendszerének felállítását javasolta. A vármegyék összeolvasztásával hat kerületet („Circoli” vagy „Distretti”) tervez Pozsony, Buda, Kassa, Szatmár vagy Nagyvárad, és Veszprém vagy Eszék központokkal. Minden kerületet egy „Governatore” irányítana, akit egy „Cancelliere”, három tanácsos — akik a közigazgatási, a kamarai és az igazságszolgáltatási ügyekért felelnének — és egy pénztárnok („Cassiere”) segítene. A hadsereg területi vezetője („Capitano Generale”)¹⁶ is szavazati joggal venne részt a kerületi „kormány” ülésein. A „kormány” jogkörét az uralkodó instrukciójával és rendelkezéseivel mindenesetre szigorúan szabályozná.¹⁷ A kerületi „kormány” legfontosabb feladata az adó beszédése, az urbáriumok

13 Progetto II. Del formare e subordinare il Consiglio Nazionale, et il governo de Regno alla radicale autorità della Corte. (=Pr. II.) *Tüzes G.*: i. m. 222–226.

14 Egy vagy két tanácsost az uralkodó a nép („Plebe”) és a nemzetiségek („Nazioni straniere”) védelmére nevezze ki. Pr. II. § IX. *Tüzes G.*: i. m. 224.

15 Progetto III. Del Governo dei Comitati, delle Città e delli Dominii terrestri. (=Pr. III.) ÖNB Hss., Cod. 8690. 24–37.; *Tüzes G.*: i. m. 227–231.

16 A katonai igazgatásról a tervezet V. része (Progetto V.) értekezik. Angelo Gabriele Magyarországon hat, Erdélyben egy katonai kerület felállítását javasolja. Külföldi katonaság állomásozna az országban: Magyarországon 20 000 gyalogos és 13 000 lovas, Erdélyben 7000 gyalogos és 5000 lovas. A magyarországi katonai kerületek vezetőinek („Capitani Generali”) állomáshelye 1.) Szatmár vagy Nagyvárad, 2.) Kassa vagy Eperjes, 3.) Szeged vagy Szolnok, 4.) Veszprém vagy Kanizsa, 5.) Eszék vagy Pétervárad és 6.) Sopron vagy Pozsony lenne. *Tüzes G.*: i. m. 239–252.

17 „La giurisdizione et autorità di questo governo sarà ristretta nel trattare quei affari, e far eseguire quei commandi che d'ordine Regio saranno intimati dal Consiglio del Regno: ne potrà innovare cosa alcuna più oltre dell'istruzione, che li sarà data.” Pr. III. § V.; „il Governo è semplice esegutore dei Regii commandi” ÖNB Hss., Cod. 8690. 28., 37.; *Tüzes G.*: i. m. 228., 231.

felülvizsgálata és betartatása, valamint a legkülönbébb privilégiumok számbavétele és ellenőrzése lenne.¹⁸ Hogy a kerület irányítói jobban tájékozódhassanak a helyi ügyekben és problémákban, konzultánsként a négy rend képviselői („deputato”) is segítségükre lennének.¹⁹ A kerületben egyesített vármegyék és városok számának megfelelően az uralkodó királyi jegyzőket („Nodari Regii”) nevezne ki, akik alsóbb szinten biztosítanák a kormányzat működésének hatékonyságát. A vármegyei önkormányzat gyakorlatilag megszűnne. A főispánok a kerületi „kormány” alárendeltjei²⁰ lennének, a megyegyűlések pedig megszűnnének. A főispán mellett három tanácsos („Conseglieri aggionti al supremo Conte”), akiket a főispán javaslatára a király nevez ki, alkotná a megyei tanácsot („Consiglio Comitattense”), melynek feladatkörét²¹ azonban Angelo Gabriele részletesebben ki sem dolgozta.

Azt, hogy az új rendszer célja a helyi önkormányzat hatékony ellenőrzése, egyértelműen mutatják a tervezet azon szakaszai, ahol Angelo Gabriele hangsúlyozza, hogy a főispánok, a vármegyei tanács, és a magisztrátusok vagy a bírók, valamint a földesurak által elkövetett túlkapasokat a kerület „kormányánál” kell és lehet bejelenteni, hogy az uralkodó megfelelő büntetést szabhasson ki.²² Mindenesetre az országos hatáskörű kormányzati hivatal is kiküldhetne kommisszáriusokat, hogy ellenőrizze a kerületi „kormányokat”, ahogyan ezek is szükség szerint biztosokat küldhetnének ki a vármegyék és városok ellenőrzésére.²³

A tervezett kerületi igazgatás nemcsak az ország új területi beosztását jelentette volna, melyen az országos hatáskörű kormányzati hivatal keretében működő rendi képviselő is alapult volna, hanem ez alkotta volna minden igazgatási ág intézményes kereteit is. Miközben a katonai igazgatás bár külön szervezetben, de a közigazgatási kerületekkel szorosan együttműködve szerveződött volna, a kamarai igazgatás és az igazságszolgáltatás helyi szinten a kerületi igazgatáshoz kapcsolódott volna.

A javításra szoruló kamarai igazgatásban²⁴ az egy-egy biztosból (vagy „Ministro di Stato”) és a melléje rendelt katonai és kamarai tanácsosokból álló királyi bizottságok („Regie Commissioni”) a kerületi beosztásnak megfelelően működnének. Ezek feladata az ország gazdasági erejének teljes körű felmérése és az adók meghatározása lenne.²⁵ A *Magyar Kamara* („Camera d’Ongaria”), melynek székhelye Pozsony vagy

18 Pr. III. § XXVI–XXVIII. ÖNB Hss., Cod. 8690. 35.; *Tüzes G.*: i. m. 230.

19 A nemesség, a városok és a klérus hat-hat képviselőt javasolnának, akik közül az uralkodó egyet-egyét nevezne ki. A negyedik rend, a nép és a nemzetiségek, képviselőjét („deputato per la povera Plebe, e per le nazioni straniere”) a király „saját hatalmából” nevezné ki. Pr. III. § VI–VIII. ÖNB Hss., Cod. 8690. 29.; *Tüzes G.*: i. m. 228.

20 A főispánoknak háromévente még esküjüket is meg kellene újítani. Pr. III. § XVII. ÖNB Hss., Cod. 8690. 32.; *Tüzes G.*: i. m. 229.

21 Pr. III. § XV.; Pr. III. § XXIII–XXIV. szerint a földesurak, kuriális és armális nemesek ezen tanácsnak lennének alárendelve. A tanács a királyi jegyzőkkel együtt iktatná hivatalba a falusi bírókat. ÖNB Hss., Cod. 8690. 32., 34.; *Tüzes G.*: i. m. 229., 230.

22 Pr. III. § XVIII., XXI., XXV. ÖNB Hss., Cod. 8690. 32–34.; *Tüzes G.*: i. m. 229–230.

23 Pr. III. § XXII. ÖNB Hss., Cod. 8690. 33.; *Tüzes G.*: i. m. 230.

24 Progetto IV. Dell’Amministrazione dell’Economico. (=Pr. IV.) A következő sokatmondó megjegyzéssel kezdődik: „Il Camerale dell’Ongaria, Sacra Cesarea Maestà, è un Chaos confuso”. *Tüzes G.*: i. m. 231–239.

25 Pr. IV. § III. szerint: „sei Regie Commissioni per conscrivere tutto il Regno in sei Circoli.” § IV–XXIII. fejtü ki részletesen, mi mindent kellene e bizottságoknak összeférni és felmérni. § XXIV–

Buda, valamint az annak alárendelt kamarai adminisztrátorok és ellenőrök is a kerületi beosztás szerint igazgatnák a kamarai ügyeket. Minden kerületben királyi sóraktárat is felállítanának, és élelmezési biztost („Commissario di Provianda”) is kineveznének, akinek feladata lenne a gabonafelvásárlás és a szállítás, a katonaság ellátásának szervezése, a gabonakereskedelem és a malmok felügyelete.

Az igazságszolgáltatás²⁶ alsóbb szinten még szorosabban kötődne a kerületi igazgatáshoz. A főispán és a vármegyei tanács tennének javaslatot a bírók kinevezésére,²⁷ az alispán lenne a két nemesi bíróból („Giudici dei Nobili”), négy ülnökből és egy jegyzőből álló vármegyei bíróság prefektusa. A kerület „kormányá” szigorúan ellenőrizné a vármegyei igazságszolgáltatást, a királyi jegyző pedig fontos szerepet kapna az alattvalók panaszainak kivizsgálásában és továbbításában.²⁸

Angelo Gabriele itt bemutatott, a magyarországi helyi igazgatás új rendszerét felvázoló, részletekbe menő tervei nemcsak radikális és modern vonásaikkal tűnnek ki. Megdöbbenő, hogy II. József a közigazgatás reformja során hasonló, sőt részben azonos elképzeléseket követett! Lehetséges, sőt — vélhetően — igen valószínű, hogy a császár és tanácsadói ismerték az „olasz Einrichtungswerk”-et, és azt felhasználták a magyarországi kerületi igazgatás bevezetésekor.

II.

Angelo Gabriele tervezetét a bécsi udvar a Kollonich-féle Einrichtungswerk tapasztalataiból okulva nem tarthatta megvalósíthatónak. De kitüntetett figyelmével méltatta, s a szépen bekötött kéziratot²⁹ a könyvtár őrizetére bízta. Nem tudni, hogyan helyezték el a bécsi udvari könyvtárban, mindenesetre ahhoz a többé-kevésbé egységet képező állaghoz tartozott, melyet tematikusan rendeztek el, és az első ügynevezett „Recens”-jelzetekkel láttak el. Erről az állagról Niccolò Forlosia készített katalógust, melynek kézzel írt különálló lapjait később kötötték egybe.³⁰ A katalógus, mely alaposabb elemzésre is érdemes lenne, azon különféle írások tartalmát ismerteti, melyeket a régi jelzettel Rec. 1-től Rec. 310-ig jelöltek. Az írásokat tematikus csoportosításban római számmal jelölték és — egyidejűleg vagy valamivel később? — a „Recens”-jelzettel folyamatosan számozták. A tematikus csoportok:

XXXII. egy új adórendszer leírását tartalmazza, mely az egységes telek hozamának pénzben kifejezett értékén alapulna. *Tüzes G.*: i. m. 232–236.

26 Progetto VI. Del Corso Giudiciale. (=Pr. VI.) *Tüzes G.*: i. m. 252–263.

27 Pr. VI.: Qualità et elezione dei Giudici et Assessori, § V–VII. *Tüzes G.*: i. m. 254f.

28 Pr. VI.: Sedi Giudiciali dei Comitati. *Tüzes G.*: i. m. 256–259. Az alispán és a szolgabírók (Judex nobilium) ezek szerint csak igazságszolgáltatási feladataikat tartanák meg.

29 Egyszerű barna bőrkötés a 17–18. századból, melyen felismerhetőek az arannyal festett császári címer nyomai; ma sérült állapotban, 1934-ben restaurálták. A kézirat lapjain kétféle vízjel található. Az egyik címerpajzson két bástyát és várkaput ábrázol, a másik 1730-as évekből származó nürnbergi vízjelekhez hasonlít. Vö. *Edward Heawood: Watermarks. Mainly of the 17th and 18th Centuries.* Hilversum, 1950. 376/2938., 413/3231. Figyelemre méltó, hogy a kéziratot nem a Hofkammer archívumában helyezték el, ahol pedig — Gecsényi Lajos szívélyes közlése szerint — számos Magyarországgal foglalkozó, többé-kevésbé részletes tervezetet őriztek.

30 *Nicolaus Forlosia: Recensio tumultuarie codd. mss. latinorum C. R. bibliothecae palatinae Vin-dobonensis.* ÖNB Hss., Cod. 11924.

theologia (Rec. 1–87.), egyházjog (Rec. 88–100.), törvények és politika (Rec. 101–125.), egyháztörténet (Rec. 126–156.), történelem (Rec. 157–239.), filozófia (Rec. 240–273.), philologia, azaz irodalom (Rec. 274–302.) és az ún. szabad művészetek, melyeket itt az „ars militaris”, „navigatio” és „mercatura” képvisel (Rec. 303–310.). Az állagban található legkorábbi szövegek a 15. századból származnak, mint például Thuróczy János krónikája (Rec. 229.); a számos 16–17. századi szöveg között szerepel például Richelieu *Testament politique*ja (Rec. 102.), Pethő György *Historia rerum Hungaricarum 1607–1626* című írása (Rec. 231.) és több írás a török háborúkról, köztük naplók is, például Alexander Bellearditól 1682–1685-ből (Rec. 158–162.) vagy Frederico Veteranitól 1683–1694-ből (Rec. 190.). Nagy számban található az állagban a 18. század első feléből származó szövegek, mint például Philipp Ludwig Sinzendorf *Beschreibung der Regierung Ludwigs XIV.* című írása (Rec. 166.), vagy a *Systema Historiae Universalis* című kétkötetes „Opus imperfectum” (Rec. 172.) és a *Compendium der geographisch-topographisch-chronologischen Historiae deren spanischen Landen* (Rec. 197.) — mindkét szöveget Johann Franz Keller írta Mária Terézia, Mária Anna és Mária Amália főhercegnők³¹ tananyagaként. Angelo Gabriele-től a Governo dell’Ongaria³² mellett két másik írás is szerepel: az *Idea Universalis Corporis juris hungarici* (Rec. 120.) címűt „deest” megjegyzéssel látták el³³, a *Pensieri dicorsivi sopra la divisione della Monarchia della Spagna fatta dalla Corona di Francia. post mortem Caroli II. regis* (Rec. 224.) pedig mutatja, hogy az olasz barát érdeklődése nemcsak magyarországi kérdésekre terjedt ki. A katalógusban szereplő legkésőbbi dátumot Otto Comes Walseck írása „de praxi rei militaris” (Rec. 310.) és „Anonimo Faviano” egy munkája³⁴ (Rec. 112.) viseli, ez 1743, valamint *Jo. Ernesti Philippi Jenensis Historia arcana de vita et gestis Francisci Eugenii Principis Sabandiae et Delineatio Historia Decenni ab ubitu ejusdem Principis usque ad annum 1745* (Rec. 212.).³⁵

A katalógus készítője, Niccolò Forlosia 1694-ben Nápolyban született, 1714-ben költözött Bécsbe, ahol 1723-ban lett az Udvari Könyvtár első őrje. 1739-ben a könyvtár ideiglenes vezetőjévé nevezték ki. 1745-ben a könyvtár vezetését azonban át kellett adnia Van Swietennek. Sértetlen bár, de a könyvtár szolgálatában maradt, s a könyvtár kéziratainak leírásával és katalógizálásával foglalkozott. E munkát leginkább otthon, s nem a könyvtárban végezte, így halála után a könyvtár az általa

31 Forlosia e szót, talán játékosan, így írta: „Hertzherzoginen”. ÖNB Hss., Cod. 11924. fol. 293.

32 Rec. 111.; A kéziraton és a katalógusban is ugyanazon kéz (Forlosiáé?) jegyezte be a tematikus jelzetet: „[négyzögben két pont] Jus Civil. Politic. Ungar.” és „XI.” ÖNB Hss., Cod. 8690. [fol. 1v., 2r.], Cod. 11924. fol. 202.

33 Vö. még ÖNB Hss., Ser. n. 2164. 42.

34 Címe: Unpartheische Betrachtungen uber die alt und neue aufführung Franckreichs worinnen derselben verborgene gefährliche absichten entdeket, und bewiesen das franckreich mit umbsturz des Durchl. haus Osterreich auf die unterdrukung des teutschen reichs und gantzen Europae gezeiet habe, das folglich ohne aufrechthaltung des Ertzhaus Oesterreich die ruhe Europae nicht bestehen könne.” ÖNB Hss., Cod. 11924. fol. 203.

35 A legkésőbbi dátum (1777) a Negotiation de Nimegue II. köteténél (Rec. 103.) szerepel, ez azonban kétségkívül tollhiba, hiszen az I. kötet évszáma 1676. ÖNB Hss., Cod. 11924. fol. 189.

készített katalógusokat csak nehézségek árán tudta megszerezni az örökösöktől. Forlosia 1758-ban halt meg Bécsben.³⁶

A fentiek alapján feltételezhető, hogy a katalógus, mely Angelo Gabriele tervezetét is tartalmazza, röviddel 1745 után, de legkésőbb 1758 előtt elkészült, s ezzel az abban ismertetett állagok a könyvtár használói számára könnyen hozzáférhetővé váltak. Kétségtelen az is, hogy ezen állagokat — különösen a Magyarországra vonatkozó írásokat — olvasták és a vezető udvari körökben is ismerték.

Köztudott, hogy a magyarországi származású Kollár Ádám Ferenc, aki Bécsben a jezsuita rend tagjaként végezte tanulmányait, a rendből kilépve 1748-ban állt az Udvari Könyvtár szolgálatába. Van Swieten pártfogoltjaként Kollár, akivel Forlosia kénytelen-kelletlen együttműködött, egy év múlva a könyvtár második, majd 1758-ban első őrre lett. Miután Van Swieten meghalt, 1772 és 1777 között Kollár vezette az Udvari Könyvtárat.³⁷ Kollár, aki mind a felvilágosodás, mind pedig az abszolutizmus irányában elkötelezte magát, Magyarország vonatkozásában jelentős befolyással bíró értelmiségi volt Mária Terézia uralkodásának utolsó két évtizedében. Könyvtárosként több vaskos katalógust állított össze, köztük a legjelentősebb Peter Lambeck kommentárjainak átdolgozott kiadása.³⁸ Számtalan jegyzetet és kivonatot készített főként Magyarország történelmét érintő oklevelekből és kéziratokból³⁹, és maga is jelentős kézirat- és könyvgyűjteményt állított össze, melynek katalógusát nyomtatásban is megjelentette.⁴⁰ A legnagyobb feltűnést azonban az 1764. évi országgyűlés rendjeinek heves tiltakozását kiváltó jogi munkájával keltette, melyben a király törvényhozó hatalmának kiterjesztése mellett érvelt.⁴¹ Baráti kapcsolat fűzte a korszak jelentős jogászprofesszorához, Benczúr Józsefhez⁴², aki Kollár halála után, 1783-ban a helyére léphetett volna az Udvari Könyvtárban, ha a kinevezés kézhezvételekor ő maga is meg nem halt volna. Kollár kapcsolatban állt a magyarországi *République des lettres* számos képviselőjével, folyóiratok kiadójával és az általa tervezett *Societas literaria* lehetséges tagjaival.⁴³ Közéjük tartozott Tersztyánszky Dá-

36 Walter G. Wieser: Die Hofbibliothek in der Epoche der beiden van Swieten (1739–1803). In: Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek. I. Die Hofbibliothek (1368–1922). Hrg. von Josef Stummvoll. Wien, 1968. 219–323., kül. 221–228.

37 Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. VI. Bp. 1899. 741–745.; W. G. Wieser: i. m. 253–265. és passim.

38 Adamus Franciscus Kollar: Petri Lambecii Hamburgiensis Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi. I–VIII. 2. ed. Vindobonae 1766–1783.

39 ÖNB Hss., Cod. 8799., Cod. 14567., Ser. n. 4386–4387.; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fol. Lat. 370., Fol. Lat. 2297., Quart. Lat. 774.; Adamus Franciscus Kollar: Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia. I–II. Vindobonae 1761–1762.

40 Uő.: Catalogus praestantissimorum librorum nec non rarissimorum manuscriptorum bibliothecae Kollarianae. [Vindobonae] 1783.

41 Uő.: De Originibus et Usu perpetuo potestatis Legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Ungariae libellus singularis. Vindobonae 1764. Később többek között Magyarország közjogát a bécsi udvar érdekeinek megfelelően magyarázó tankönyvet is írt, ez azonban befejezetlenül jelent meg: Uő.: Historiae iurisque publici Regni Hungariae amoenitates. I–II. Vindobonae 1783.

42 Benczúr és Kollár kapcsolatáról, melyet a szabadkőműves mozgalomban való részvételük is megerősített ld. H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795. Bp. 1967. 28. skk., 43. skk. és passim.

43 Andor Cszmadia: Adam Franz Kollár und die ungarische rechtshistorische Forschung. Wien, 1982. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte, 398.)

niel is, aki 1771 és 1775 között *Allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämtlich k.k. Erbländern* címmel újságot szerkesztett, majd Kollárral és Ürményi Józseffel együtt a *Ratio Educationis* kidolgozásában vett részt.⁴⁴ Még ha Kollár közvetlen szerepe a teréziánus iskolareform munkálataiban vitatott is, kétségtelen, hogy kapcsolatban állt Ürményivel is.⁴⁵ Bécsben ugyanazon körhöz, a magyarországi származású udvari hivatalnokok és alkalmazottak köréhez tartoztak, és hasonló érdeklődés — s érdek — vezette őket: a magyar rendi jogrendszer és alkotmány újrafogalmazása, modernizálása a felvilágosodás és az abszolutizmus értelmében — még ha eltérő hangsúlyokkal és mértékben. Kollár és az ő révén Ürményi is minden bizonnyal ismerte Angelo Gabriele tervezetét, s lehetséges, hogy a tervezetet felhasználták a kerületi igazgatás magyarországi bevezetésekor, melyben Ürményi fontos szerepet játszott.

Kollár révén a császári család tagjai is könnyűszerrel tudomást szerezhettek Angelo Gabriele tervezetéről, amennyiben érdeklődésük ilyen irányú volt. Az Udvari Könyvtárat a család tagjai is használták, és hogy Kollár vezette a könyvtárat és teljesítette az uralkodó vagy családtagjai kéréseit, még valószínűbbé teszi, hogy az ő érdeklődése Mária Terézia és a családtagok olvasmányait is befolyásolta.⁴⁶ Kollár nemcsak az udvar bizalmát élvező könyvtáros volt, hanem tanácsadóként is tevékenykedett, különösen magyar ügyekben. A *Staatsrat* több esetben kérte véleményét, Kollár számos szakvéleményt készített elsősorban a Kincstár jogvitáihoz, melyekhez gyakran levéltárakban is keresett bizonyító anyagot. Ezt a munkát szenvedélyesen és gyakran kéretlenül végezte; ezzel végül II. József haragját is kiváltotta. Ez 1782-ben, egy évvel Kollár halála előtt történt; érdekessége, hogy a császár olyan jellegű ügyben — a toplicai parasztok egyházi földesurukkal szembeni panaszainak támogatása ügyében — kifogásolta Kollár túlzott buzgalmát, melyet egyébként ő maga is a szívéen szokott viselni.⁴⁷

III.

A 18. század második felében Gábor barát neve és a magyarországi alkotmány és igazgatás átalakításáról vallott felfogásának irányvonala az Udvari Könyvtárban őrzött kézirat sorsától — annak katalogizálásától és használatától — függetlenül is ismert lehetett. Az olasz szerzetes neve ugyanis központi helyen szerepel az 1739-ben franciául, *Histoire des Révolutions de Hongrie* címmel megjelent könyvben, mely a 17–18. század fordulójának magyarországi eseményeiről a legrészletesebb,

44 Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936.

45 Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. 411.

46 Mária Terézia egyik udvarhölgye, F. E. Grass báró özvegye (szül. Theresia Schwinghamer von Schwingheim) közvetítésével kért könyveket és gyakran könyvekről véleményt Kollártól. Grass asszony pedig többek között Bessenyei Györgyöt ajánlotta Mária Teréziának. Csóka J. L.: i. m. 297–319.

47 Csóka J. Lajos: Kollár Ádám Ferenc hatása az államtanács magyar kamerális tárgyalásaira. In: Jahrbuch des Graf Klebelsberg Kuno Instituts für Ungarische Geschichtsforschung in Wien 5(1935) 150–173.

bár nem pártatlan információkat adja.⁴⁸ Itt, az 1698. év eseményeinek leírásánál részletes beszámoló olvasható egy a magyar rendek képviselőivel Bécsben tartott megbeszélésről, amely ezek szerint a Rákóczi-szabadságharc kitörésének közvetlen előzményéül szolgált.⁴⁹

Kollonich bíboros ismertette a rendek képviselőivel I. Lipót döntéseit, illetve javaslatait a magyarországi reformokról: Magyarországot úgy kell kormányozni, mint az örökös tartományokat; szokásjogát meg kell szüntetni, és kiválasztott személyek által összeállított, írott alkotmánnyal kell felváltani. Az adómentességet élvező nemesség és kiváltságosok nagy számát csökkenteni kell, és állandó hadiadót (kontribúció) kell bevezetni, mely a többi tartomány összes adójának egyharmadára rúgna.⁵⁰ Kollonich előadását a rendek képviselői néma döbbenettel fogadták — írja a francia nyelvű könyv. Egyedül a kalocsai érsek, Szécsényi Pál szólalt fel a magyar rendi alkotmány védelmében. Nemcsak a gyűlésen mondta el véleményét, hanem ellenérveit személyesen a császárnak is előadta, és a bécsi megbeszélés második napján Esterházy Pál nádorral folytatott döntő vitájában megvédte a rendi álláspontot. Az érsek és a nádor vitája következtében a gyűlésben „konfúzió” keletkezett, és a rendek képviselői elhagyták Bécset.

A könyv szerzője még mielőtt a császári javaslatok hatását és a megbeszélés kimenetelét ismertetné, két személy nevét említi, akiket a császár Magyarország új alkotmányának kidolgozásával bízott meg: Palm, akit a könyv a *Hofkriegsrat* titkárának nevez, és Gábor barát, akit még kevésbé hízelgően jellemez.⁵¹

Hogy a fenti leírás mennyiben követte a történeti tényeket, témánk szempontjából mellékes. A 17. század utolsó évtizedében mindenesetre rendszeresen voltak megbeszélések a bécsi udvar és a magyar rendek képviselői között, bár ezen ún. nádori konkurzusok vagy konferenciák tárgya csak az éves hadiadó meghatározása volt. Ilyen konferenciát 1698 szeptemberében is tartottak Bécsben, melyen maga

48 Histoire des Révolutions de Hongrie, où l'on donne Une idée juste de son légitime Gouvernement. Avec les Memoires du Prince Francois Rakoczy sur la guerre de Hongrie... I–II. La Haye, 1739. A könyvben Brenner Antal Domokos abbé írta meg Magyarország történelmét a 17. század végéig és dokumentumokat közöl a Rákóczi-szabadságharcról. A könyv tartalmazza Rákóczi emlékiratait és a Bethlen Miklósnak tulajdonított, de Dominique Révérendtől származó emlékiratokat is. A kiadást Prosper Marchand szervezte meg; két azonos szövegű kiadás készült, az egyik nagyalakú 2 kötetben, a másik kisalakú 6 kötetben. *Köpeczi Béla*: Histoire des Révolutions de Hongrie. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 175–196.

49 Histoire des Révolutions i. m. I. 138–143. [kisalakú kiad. 422–437.]

50 L. az 1. mellékletben.

51 „Avant que de dire quel fut le succès de ces propositions, il est bon de faire connoître les personnes habiles que la Cour avoit choisies pour recueillir les Constitutions qu'on proposoit aux Hongrois de suivre, après avoir aboli toutes celles qui leur avoient servi jusqu'alors de règle & de Loix. Deux hommes y avoient travaillé; le premier étoit le Sr. Palm, Secrétaire du Conseil de Guerre de l'Empereur; & l'autre un Religieux appelé le Père Gabriel. [...] Les desseins du Père Gabriel étoient plus bornés. Les apparemment de son Cloître, il n'aspiroit qu'à se procurer un bon Bénéfice, qui pût lui permettre d'en sortir avec bienséance; & c'est ce qu'il obtint.” Histoire des Révolutions I. 141. [kisalakú kiad. 429.]

Rákóczi is részt vett.⁵² Johann David von Palm kamarai tanácsos, titkos referens és hadbiztossági igazgató (General-Kriegs-Feld-Commissariats-Direktor), aki nemcsak családja felemelkedését alapozta meg, de 1687-ben magyar indigenátust is kapott, a 17–18. század fordulóján a magyar ügyek szakértőjeként fontos szerepet játszott Bécs magyarországi politikájában.⁵³ Még ha a Rákóczi-párti történetírás ebben az elbeszélésben néhány történeti tény felhasználásával öngazolásul csak legendát alkotott is a Magyarország rendi alkotmánya ellen fellépő császári magatartásról, úgy olyan történetet írt, mely nem merült feledésbe. Sőt II. József uralkodása idején újból aktuálissá vált. A történet ezekben az években egy olyan történész művében is helyet kapott, aki — bár bizonyára antijozefinista állásponton volt — közel állt az udvari körökhöz.

Palma Károly Ferenc 1735-ben született Rózsashegyen, 1750-ben lépett be a jezsuita rendbe, novíciusként Bécsben, majd Kassán, Budán és ismét Bécsben folytatta tanulmányait. 1765-ben Nagyszombatban professzor lett. 1773-ban a bécsi *Theresianum* professzorává és Mária Krisztina főhercegnő udvari káplánjává nevezték ki. Karrierjét 1776-tól a kalocsai érsekségben folytatta: 1780-ban címzetes püspök (Orczy Lőrinc „különleges barátságából” kölcsönzött neki 100 forintot a püspöki öltözet beszerzésére), majd 1784-ben érseki helynök. Pesten halt meg 1787-ben.⁵⁴ Palma fő műve, a *Notitia rerum Hungaricarum* Magyarország történelmének átfogó bemutatása három ismételt átdolgozott kiadásban jelent meg 1770-ben és 1775-ben Nagyszombatban, 1785-ben pedig Pest–Budán és Kassán.⁵⁵ E mű harmadik kiadásában Palma éppen a Monarchia országainak és tartományainak egységesítésére és a rendi érdekek kiiktatására törekvő császári reformpolitika szempontjából hajtott végre figyelemre méltó változtatást. Művének harmadik kiadásában I. József koronázásának és a Rákóczi-szabadságharc kitörésének leírása között az első és második

52 *Hermann Ignaz Bidermann*: Geschichte der österreichischen Gesammt-Staats-Idee 1526–1804. I. 1526–1705. Innsbruck, 1867. 40. sk.; *T. Mayer*: i. m. 112–116.; *Gustav Turba*: Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion. I. Ungarn. Leipzig–Wien, 1911. 89.; *Iványi E.*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége i. m. 146. sk., 177., 217.

53 *H. I. Bidermann*: i. m. 111–114., Anm. 22–23.; *Géza Csergheő de N-Tasnád*: Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone. 15–21. Nürnberg, 1889–1890. 476. sk.

54 *Johann Christoph Adelung–Heinrich Wilhelm Rotermund*: Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinen Gelehrten-Lexikon, worin die Schriftsteller aller Stände nach ihren vornehmsten Lebensumständen und Schriften beschrieben werden. V. Bremen, 1816. (Reprint: Hildesheim, 1961.) 1446.; *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. IX. Pest, 1862. 88–89.; *Szinnyei J.*: i. m. X. Bp. 1905. 209–210.; *Tóth László*: Palma Károly Ferencz élete és munkái. Rózsashegy, 1914.; *Ladislav Lukács S. J.*: Catalogus Generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1551–1773). 2. Romae 1988. 1140.

55 *Franciscus Carolus Palma*: Notitia Rerum Hungaricarum. I–III. Tyrnaviae 1770., 2. ed. 1775., 3. ed. Pestini–Budae–Cassoviae 1785.; írt heraldikai-jogtörténeti munkákat is: *Heraldicae Regni Hungariae Specimen, Regia, Provinciarum, Nobiliumque scuta complectens, conscriptum a Franciscus Carolus Palma*. Vindobonae 1766., és *Franz Karl von Palm [Palma]*: Abhandlung von den Titeln und Wappen, welche Maria Theresia als Apostolische Königin von Ungarn führet. Wien, 1774. A „Notitia” kivonatos változatát magyarul Kecskeméti Zsigmond, németül I. N. Schingler készítette el. *Kosáry D.*: i. m. 576.

kiadásban található fejezetet⁵⁶ egy másikkal helyettesítette, melyben I. Lipót és a magyar rendek képviselőinek bécsi tárgyalását írja le ismét.⁵⁷ Miután a fejezet elején felvillantotta, milyen fontos szolgálatot tettek a magyar katonák Franciaországgal szemben, Károly spanyolországi uralmának biztosításáért, a magyarországi reformokra vonatkozó császári javaslatokat sorolta fel, szinte szóról szóra az *Histoire des Révolutions* című könyv alapján⁵⁸, majd részletesen leírta Szécsényi Pál érsek magatartását.

Bizonyára éppen a kalocsai érsek személyisége keltette föl Palma érdeklődését, hiszen műve harmadik kiadásán már a kalocsai érseki udvarban dolgozott. Kétségtelen azonban, hogy II. József Magyarországon is egyre határozottabban érvényesülő reformtörekvései⁵⁹ szintén felhívták figyelmét a múlt hasonló tendenciáira. Miért nem említette azonban sem Palm kamarai tanácsost, akit egyébként később tévesen Palma felmenőjének tartottak⁶⁰, sem pedig Gábor barátot? Információkat könnyűszerrel szerezhetett volna róluk, s írásaikat is megismerhette volna, akár a Bécsben töltött évek során, akár Kollár segítségével. Talán csak óvatos volt, talán pontosan ismerte az „olasz *Einrichtungswerk*” tartalmát és aktualitását, és bizonyosan értesült arról, hogy Palm unokája, Karl Joseph (II.) von Palm alsó-ausztriai kormányzati tanácsos éppen hercegi címet kapott.⁶¹

Jelen és múlt tehát szorosan összefonódott, s a múlt — mondhatnánk — jelenné lett, ténylegesen is, amennyiben Angelo Gabriele régi tervei II. József közigazgatási reformjai során — talán nem tudván, de inkább tudván róla — megvalósultak, és általában is, amennyiben I. Lipót magyarországi politikájának emléke II. József korában az előtérbe került. A múlt és jelen közti párhuzam biztosította, hogy e történeti ismeret egy ideig teljes jelentését megőrizhette. Mielőtt részben elfelejtődött, részben pedig a „téves” és „magyarelles” Habsburg politika illusztrációjává vált⁶², helyet kapott a Magyarország történetét legrészletesebben összefoglaló két hatalmas

56 „*Quis Hungariae status post comitia?*” *F. C. Palma*: Notitia i. m. 1. ed. III. 246–248., 2. ed. III. 334–336.

57 „*Caesaris studia ad perpetuam tranquillitatem Hungariae procurandam.*” *F. C. Palma*: Notitia i. m. 3. ed., III. 381–385.

58 L. a 2. mellékletben.

59 A harmadik kiadás előszavának dátuma Kalocsa, 1784. aug. 20. *F. C. Palma* megemlíti — „*dum haec scribemus*” megjegyzéssel — a Helytartótanács, a Magyar Kamara és a Főhadparancsnokság Pozsonyból Budára költözését is, melyet 1784-ben hajtottak végre. *F. C. Palma*: Notitia i. m. 3. ed. I. [IV.], III. 482.

60 *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VIII. Bp. 1914. 152–153.

61 1783. júl. 24-én. *G. Csergeő*: i. m. 476.

62 *Horváth M.* az *Histoire* és Károlyi Sándor emlékiratai alapján, 1696-ra datálva írta le a bécsi megbeszélés történetét, anélkül azonban, hogy Gábor barátot, akinek ő adományozta a „tüzes Gábor” nevet, megemlíttette volna. *Horváth M.*: Magyarország i. m. (1862) IV. 250–253.; *Uő.*: Magyarország i. m. 2. kiad. (1872) VI. 259–262.; Angelo Gabriele tervezetének megítélése a 20. századi magyar történetírásban: *Szekfű Gyula*: Magyar történet. A tizennyolcadik század. Bp. é. n. (Hóman Bálint, *Szekfű Gyula*: Magyar történet. VI.) 9–12.; Magyarország története tíz kötetben. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. IV. 1686–1790. Szerk. Ember Győző, Heckenast Gusztáv. I. Bp. 1989. 168. skk. Gábor barátot Marco d’Aviano kapucinus szerzetessel, I. Lipót bizalmasával is azonosnak tartották, bár később e tévedést helyesbítették. *Kosáry Domokos*: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. Bp. 1951. 409., III. Bp. 1958. 108.

műben is, melyek még a teréziánus–józsefi korszakban gyökeredeztek, de csak a 19. század első évtizedeiben váltak teljessé. Katona István, aki Palma iskolatársa is volt, s 1790-től könyvtárosként ugyancsak Kalocsán működött⁶³, a bécsi megbeszélés történetét az *Histoire des Révolutions* alapján ismertette az 1779 és 1819 között 42 kötetben kiadott *Historia critica regum Hungariae* 36. kötetében, mely 1805-ben jelent meg.⁶⁴ Ignaz Aurelius Feßler, amikor 1787-ben Bécsbe utazott, hogy II. Józseftől, akivel valamivel korábban Lembergben már személyesen is találkozott, a lengbergi theologiai professzorság helyett kellemesebb állást kérjen, Pesten járt és többek között éppen Katonával beszélgetve határozta el, hogy Magyarország történetéről átfogó művet fog írni⁶⁵, melyben azután az *Histoire*, Palma és Katona alapján e történet legjobb elbeszélését adta.⁶⁶ Tudta, hogy „tüzes” Gábor barát és a tervezetírő Angelo Gabriele ugyanazon személy, és persze ismerte II. József reformtörekvéseinek sorsát is: „Ha ezeket a javaslatokat valóban, ahogyan a hagyomány tartja, Gábor ferences szerzetes fogalmazta, úgy hasonló volt a hatásuk, mint az általa készített görög tűznek: megrémisztettek, de az állhatatos magyar szíveket nem törték meg, s a magyarok emlékezetében kitörölhetetlenül fennmaradtak.”⁶⁷

A császári reformjavaslatok (1698) leírása

I. melléklet

A la première Conférence qu’il eut avec les Députés des Etats, il [Kollonich] exposa dans un Discours, long & embarrassé: ‘Que rien ne faisoit mieux connoitre les bontés paternelles de Sa Majesté Impériale & Royale, que la résolution qu’elle avoit prise de traiter la Hongrie comme l’Autriche & ses autres Pays héréditaires. Que pour entrer dans ses vues, il falloit se conformer autant qu’il seroit possible, aux mœurs, aux maximes, aux coutumes & aux Loix des Pays héréditaires. Qu’il y avoit une infinité de choses à réformer dans les Loix de Hongrie; & que pour en venir à bout avec plus de succès, il falloit rejeter & abandonner les Volumes du *Droit Consuetudinaire*, conserver seulement les Constitutions que des personnes ha-

63 Szinnyei J.: i. m. V. Bp. 1897. 1197–1202.; Kosáry D.: Művelődés i. m. 577.

64 *Stephanus Katona*: *Historia Critica Regvm Hvgariae stirpis Avstriacae, ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata*. XVII. [XXXVI.]: 1697–1705. Bvdae 1805. 418. k. A bécsi megbeszélés történetét az egyik résztvevő, Károlyi Sándor kéziratoss emlékiratai alapján *Katona I.* már a kalocsai érsekség történetéről szóló, öt évvel korábban megjelent munkájában is elmesélte. Figyelemre méltó, hogy az ott található lábjegyzetben forrásként saját, később megjelent főművére hivatkozik. Űő: *Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae*. II. Colocae 1800. 122–123.

65 *Peter F. Barton*: *Ignatius Aurelius Feßler. Vom Barockkatholizismus zur Erweckungsbewegung*. Wien–Köln–Graz, 1969. 154. skk., 160. skk.

66 *Ignaz Aurelius Fessler*: *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*. IX. Leipzig, 1825. 478. skk.

67 „Hatte diese Anträge, wie die Überlieferung sagt, wirklich der Franciscanermönch Gabriel aufgesetzt; so thaten sie eine ähnliche Wirkung, wie sein griechisches Feuer: sie erschreckten, sprengten jedoch keine feste ungarische Brust, und blieben im Andenken der Ungern unauslöschlich.” *I. A. Fessler*: i. m. 479.

biles, avoit choisies, en accepter [140.:] d'autres que ces mêmes personnes, feroient, & supplier Sa Majesté de vouloir bien les confirmer & les faire publier pour les Loix perpétuelles du Royaume. Que la multitude des Gentilshommes, ou personnes annoblies, ou autres, qui jouissoient de plusieurs Privilèges & prétendoient être exemts des impôts, étoit une chose contraire aux maximes d'un bon Gouvernement. Que ceux qui avoient l'avantage d'une naissance véritablement illustre, jouiroient des avantages qui leur sont dûs, en se désistant néanmoins de plusieurs prétentions exorbitantes. Que tous ceux qui ont du bien pour vivre avec une certaine distinction, pourroient obtenir des Titres de Comtes, de Barons, de Chevaliers, afin de donner un nouveau lustre à la Noblesse de ce Royaume, & la prendre respectable comme cella des Pays héréditaires de Sa Majesté. Qu'enfin pour éviter les desordres & les injustices qui pouvoient se commettre dans la répartition des impôts & des charges publiques, & pour prévenir les plaintes qui pourroient s'ensuivre, on devoit régler une contribution stable & perpétuelle, qu'on appelleroit *Contributio continua*, & qui seroit répartie avec équité, & à proportion de ce que fourniroient les Pays & le Royaumes dépendans de Sa Majesté. Qu'il croyoit que les Etats pouvoient accepter avec action de grâces & avec joie le tiers du total que contribueroient, selon les besoins, tous les autres Etats de la Dominations de Sa Majesté Imperiale.'

Voilà ce qu'exposa le Cardinal Colonitz, [...]

(*Histoire des Révolutions de Hongrie. I. La Haye, 1739. 139–140. [424.]*)

2. melléklet

Commemorari imprimis iussit caesar conuentui: se .pro paterno suo in Hungaros affectu, et futurae eorumdem felicitatis studio, id apud se constituisse, vt gens Hungara citra vllum nationis discrimen, eadem prorsus cum Austriacis, ceterisque hereditariis populis ratione gubernaretur, pari ad summas dignitates vbique consequendas iure, paribus item praerogatiuis frueretur. Quod Hungariae et vile, et honorificum vt eo certius, celeriusque in effectum deduci posset, necessarium esse, vt Hungari vicissim nonnullis suis praeiudiciis, et consuetudinibus cum summi imperantis maiestate, tum vero etiam cum tranquillitate, securitateque publica non satis cohaerentibus, nuncium [383.:] mitterent, ceterarumque prouinciarum moribus, et legibus semet, in quantum fieri possit, sensim conformare studerent. Hungaros ipsos, qui ingenio, doctrinaque ceteris antecellunt, optime perspicere, ius consuetudinarium, plurimasque leges patrias, cultiori iam ea aetate correctione, reformatio-neque opus habere, multa in iis aequitati contraria, multa iam obsoleta, plurima secum ipsis pugnancia, ac priuatorum etiam iuribus noxia contineri, atque ideo consultissimum videri, vt nouus codex iuris patrii per idoneos ad id viros compilaretur, quem si accurato examini prius subiectum, ordinibusque regni probatum, caesar calculo suo roboraret, iuxta eius placita deinceps causae omnes et rectius, et celerius deciderentur. Incredibilem nobilium ab omni publicorum tributorum, vectigaliumque onere exemptorum numerum, patriae admodum perniciosum esse: ad quod incom-

modum tollendum praestare, vt *possessionati* regni nobiles pro bonorum, et facultatum suarum ratione, inter comites, barones, ac equestrem ordinem cooptarentur, paribusque cum reliquarum hereditiarum prouinciarum Germanicarum nobilitate, honoribus, et praerogatiuis gauderent, cetera autem nobilium, idoneis ad tuendum nobilitatis suae decorum bonis, ac facultatibus destitutorum multitudo, ad contribuentium conditionem referretur. Denique cum hactenus contributio fere semper per comitia, idque pro certo solum tempore, describi, augeri, minuiue soleret: quo [384:] stabilis, constansque deinceps domi esset ad belli, pacisque onera supportanda, copiarumque necessariarum intertentionem neruus, ad salutem, securitatemque publicam omnino pertinere, vt obseruata partium regni omnium, ac vicissim Hungariae ad ceteras prouincias proportione, perpetua contributio introduceretur: neque hoc titulo plus ab Hungaris exigere caesarem, quam vt tertiam tributorum, ac vectigalium, ceteris hereditariis prouinciis imponi solitorum partem annue dependant.

(*C. F. Palma: Notitia Rerum Hungaricarum. 3. ed. III. Pestini-Budae-Cassoviae 1785. 382-384.*)

ANTAL SZÁNTAY
LIBRARIANS AND HISTORIANS: FROM ANGELO GABRIELE'S
GOVERNMENT-PROJECT TO JOSEPH II.

This article is resulted from the question about the possible sources of the introduction of a new system of local administration in 1785 by Joseph II. The idea, that there was a longer continuity in reform concepts during the 18th Century, led to focus research especially in the case of Hungary on the reform projects which were made a century earlier under the reign of Leopold I. after the expulsion of the Turks from Hungary. A project of that time, written by Angelo Gabriele, a Franciscan monk of Genoese origin, contains basically the same concept on the reform of Hungarian local administration as that which was put in practice by Joseph II.

In the first part of the article Angelo Gabriele, an expert of fire and bombs during the Turkish war in the 1680s, a trade expert and a man of letters afterwards, is introduced and — faced on the concept of the local administration's reform — a short overview of the contents of his project is given.

The second part of the article is the result of a detailed research on the history of Angelo Gabriele's manuscript which was and still is kept in the manuscript collection of the Court Library in Vienna (today Austrian National Library — Österreichische Nationalbibliothek). The manuscript appears first time in a handwritten catalogue of Niccolò Forlosia (1694–1758), who has been director of the library between 1739–1745 and dedicated himself afterwards to catalogue manuscripts and books. The appearance of Angelo Gabriele's project in a thematic catalogue — which was written earliest 1745 latest 1758 — means that it could have been easily used during the Theresian and Josephinian period. That it was also read, is made very probable by the fact that Ferenc Ádám Kollár was a young colleague of Forlosia. Kollár, who was born in North-Hungary, made a career as librarian in Vienna by the help of Van Swieten and became after his death also director of the Library, was

an intellectual of great influence on Hungarian affairs in the Theresian period. He was especially interested in Hungarian history and jurisprudence. He not only wrote several books on these topics, but advised central offices — like the Staatsrat — on Hungarian affairs and served Maria Theresia as her personal librarian too. He had wide connections with the members of the "Republic of Letters" in Hungary and worked e. g. together with József Ürményi, an official of the Hungarian Chancellery in Vienna, on the "Ratio Educationis", the school reform of Maria Theresia. Ürményi played later a key role at the introduction of the local administration's new system under Joseph II. The third part of the article shows that Angelo Gabriele's project or at least his name and the tendency of his reform concept could have been known even without consulting his manuscript in the Vienna Court Library. A book entitled "Histoire des Révolutions de Hongrie" (published 1739 in The Hague) which contains among others a history of Hungary and the memoirs of Prince Ferenc II. Rákóczi, leader of the anti-Habsburg uprising at the beginning of the 18th Century, tells a story of a conference held 1698 between representatives of the Emperor Leopold I. and the deputies of the Hungarian Estates in Vienna. At this conference reforms directed strongly against the Estates were proposed, as the story, in which the name of the monk Gabriel appears too, tells. This story became actual again under the reign of Joseph II. A Jesuit historian Károly Ferenc Palma, who has been among others a professor at the Theresianum in Vienna and the court chaplain of Archduchess Maria Christina, published his "Notitia rerum Hungaricarum" 1770 in the first, 1775 in the second and 1785 in the third edition. In this later edition, on which he still worked in 1784, he included the above mentioned story by changing radically a chapter, that one which comes before the description of the beginning of the Rákóczi-uprising. By doing this he gave to the story also a new, actualized meaning which was still kept in two big works on the history of Hungary: In Stephan (István) Katona's "Historia critica regum Hungariae" and in Ignaz Aurelius Feßler's "Die Geschichten der Ungern...", both having their roots in the Theresian-Josephinian period but published only in the first decades of the 19th Century.